

Universiteit Utrecht

Faculty of Social and
Behavioural Sciences

Oratie

Meedoen in onzekerheid

*Verwachtingen over participatie
en protectie*

woensdag 30 maart 2016 te 16.15 uur

Dr. J.C. Vrooman

COLOFON

Uitgave

Universiteit Utrecht, 2016

Grafische verzorging

Communicatie & Marketing – Faculteit Sociale Wetenschappen –
Universiteit Utrecht

Fotografie

Omslag: bewerking van een foto van Bert Kaufmann via Flickr
Pagina 48: foto van Irma Schenk.

Universiteit Utrecht

Meedoen in onzekerheid

Verwachtingen over participatie en protectie

J.C. Vrooman

Oratie

Uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar *Sociale Zekerheid en Participatie*, aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht, op 30 maart 2016.

Mijnheer de Rector Magnificus,

Dank voor deze inleidende woorden.

Geachte toehoorders, Dames en Heren,

Vandaag is in veel opzichten een bijzondere dag. Pas nadat ik de datum voor deze bijeenkomst had vastgelegd, bemerkte ik dat we in deze week het 76e lustrum van de Universiteit Utrecht vieren. Even kwam ik in de verleiding mijn oratie het karakter van een feestrede te geven, maar daar heb ik toch maar van afgezien. Ik vind het echter aangenaam juist vandaag deze rede uit te mogen spreken, ter gelegenheid van de aanvaarding van mijn bijzonder hoogleraarschap op het terrein van sociale zekerheid en participatie. Aan deze voldoening ligt ook een persoonlijke – en nogal raadselachtige – ervaring ten grondslag. Die bewaar ik tot het slot van dit betoog.

Mijn grootouders van vaderskant heb ik nooit gekend. Grootmoeder Magdalena overleed vlak na de Tweede Wereldoorlog, en grootvader Henk trok na verloop van tijd in bij mijn jonge ouders. Als zelfstandig ondernemer had hij geen pensioen opgebouwd. Wat er aan vermogen was, ging met de crisis van de jaren dertig en de Duitse bezetting in rook op. De eerste periode was moeilijk voor het uitgebreide huishouden. Tegenwoordig zou men hen waarschijnlijk ‘kostendelers’ noemen. Maar dit administratieve etiket, dat vorm geeft aan het leven van alledag, bestond toen nog niet; het was een gebruikelijke samenlevingsvorm. Gelukkig kwam opa Henk na enige tijd in aanmerking voor een bescheiden ouderdomsuitkering. Hoewel hij nog wat jaren ‘van Drees’ kon trekken, stierf ook hij jammer genoeg voor mijn geboorte.

Na de oorlog lag een groot deel van de Nederlandse economie, de fysieke infrastructuur en de woningvoorraad in duigen. Textiel en tabak waren op de bon. Ook de sociale zekerheid verkeerde in een deplorabele toestand. Bij de ouderdomsverzekering was de situatie zelfs acuut. De uitkering was karig, en door de recessie en de oorlog hadden onverzekerden vaak niet genoeg opzij kunnen leggen voor hun oude dag. Dit betekende dat veel bejaarden waren aangewezen

op ondersteuning door hun kinderen, vaak door bij ze in te trekken, zoals mijn grootvader. Omdat de situatie zo precair was, kwam de minister van Sociale Zaken, Willem Drees, met de *Noodwet Ouderdomsvoorziening*. Die werd enthousiast onthaald.

Spaarnestad Photo/Nationaal Archief, via Wikimedia Commons

Hier ziet u hoe dankbare bejaarden voor Drees applaudisseren, tijdens een feestelijke bijeenkomst over de Noodwet, in de dierentuin van Den Haag. Als men nu een foto zou maken, met de hedendaagse actoren, zou die er waarschijnlijk geheel anders uit zien. Dat komt niet uitsluitend door de kleding en de kale entourage op de foto, maar ook door de rolopyvatting van de personen, hun mimiek, en hun interactie. De man met bril, die Drees begeleidt, is de heer van Beek, voorzitter van de Algemene Bond van Ouden van Dagen. Hij maakt de indruk dat zijn verantwoordelijke taak als gastheer zwaar op hem drukt. Indien Drees zich al bewust is van de camera, dan toch op een andere manier dan een politicus van nu. Die zou vermoedelijk breed glimlachen

en meer contact leggen met de achterban. Dat komt in de moderne media immers warmer en menselijker over. En, *last but not least*: onze tegenwoordige gepensioneerden zouden waarschijnlijk minder dociel op de foto staan, met onder hen wellicht ook enkele migranten.

De dankbaarheid van de toenmalige ouden van dagen spreekt ook uit de talrijke burgerbrieven aan Drees.¹ Zo schreef mijnheer van Hooff uit Eindhoven over de Noodwet:

Dit is het verhevenste, het grootste werk, wat ooit in Nederland tot stand is gekomen.... U zult ... ten eeuwige dage in al de harten gegrift staan, van de Oude[n] van Dagen. Ondergeteekende was een klein zelfstandig baasje, die hard heeft gewerkt maar niets heeft kunnen vergaren, en daarom ben ik U[we] Excellentie zo dankbaar, daar ik op mijn 82ste jaar een paar centen krijg, die ik zelf kan besteden; want een mensch heeft wel eens iets nodig en daarbij komt nog, dat het zoo indroevig is, dat men met open hand moet gaan staan.

Zuster Feliciane Jenkens, een non uit Amersfoort, liet weten dat ze zich door Drees' Noodwet bevrijd voelde:

Dat wij op onze oudere leeftijd nog zoo'n mooie oude dag hebben, is uw werk geweest. Ondergetekende is een relig[i]eus die nu de kans nog heeft, om eens de familie te bezoeken, een ander een plezier te doen, waar ik in de [levens] jaren 20 tot 70 niet aan hoefde te denken.

En J. Raap uit Amsterdam gaf Drees zelfs spontaan iets terug voor de uitkering:

[Ik voel] mij verplicht u een klein extraatje te zenden in de vorm van een tabaksbon [...] uit erkentelijkheid voor het mooie werk dat u heeft gebracht voor de ouden van dagen! In de volksmond zegt men zoo onderling: Je krijgt een stoel in den hemel! Nu, van mij wel vier – in gedachten!

Zulke dankbrieven krijgt een bewindspersoon op SZW tegenwoordig zelden. Het departement waar Drees ooit leiding aan gaf heeft tegenwoordig een Directie Communicatie, en daarbinnen is een groep verantwoordelijk voor de beantwoording van burgerbrieven. Ik vroeg hen laatst of de minister en staatssecretaris de afgelopen jaren wel eens bedankbrieven of –e-mails van burgers over het gevoerde beleid hadden ontvangen. Een voorlichter reageerde aanvankelijk

wat lacherig – het idee dat zoiets zou kunnen, een bedankbrief... Na enig nadenken herinnerde men zich de laatste tijd ‘twee van dat soort berichten’ te hebben ontvangen. De strekking ervan wisten de voorlichters echter niet meer, en de e-mails waren zo snel niet terug te vinden. Dat laatste gebeurt in Den Haag wel vaker.

‘Ondankbare’ reacties waren echter ruim voorhanden, en men was zo welwillend mij enkele geanonimiseerde citaten toe te sturen. Over de kostendelersnorm – ook wel bekend als de ‘mantelzorgboete’ – schreef een burger onlangs:

Hoe kan een ministerie een wet instellen waardoor de minder betaalde mensen diep in de ellende komen? [...] Mijn zoon kan [...] niet meebetalen aan [mijn] woonkosten, maar er wordt gewoon 250 euro gekort. Dit vind ik dus niet menselijk. Sinds ik dit weet [ben ik] zwaar depressief en [heb ik] geen zin meer in het leven.

Een ander liet de staatssecretaris weten:

U werkt aan een samenleving waar kinderen geen verantwoordelijkheid meer kunnen nemen voor hun ouders. De mantelzorgboete is m.i. héél onverstandig: slecht voor Nederland, slecht voor [de] betrokken kinderen en slecht voor de PvdA. Dit soort onsolidaire standpunten snappen veel PvdA'ers niet, ik in elk geval niet.

En over de tegenprestatie in de bijstand merkte een derde schrijver op: *In de nieuwe wetsvoorstellen [...] worden analfabeten, buitenlanders en Friezen verplicht om goed Nederlands te leren; worden mensen met tattoos of piercings, lange haren of met een psychische aandoening verplicht om zich volgens de norm te gedragen; worden mensen gedwongen om niet-passend werk te aanvaarden. [...] Kunt U mij uitleggen hoe deze maatregelen te rijmen zijn met ‘Sterker en Socialer’?*

Dit zijn dan nog vrij gematigde reacties – minister Asscher bracht onlangs op Facebook een paar burgergeluiden onder de aandacht die wat heviger waren.²

De verschillen tussen de oude ‘dankbare’ en de tegenwoordige ‘ondankbare’ burgerreacties illustreren hoe ingrijpend de

verwachtingen over de sociale zekerheid in de loop der jaren zijn veranderd.³ Wat gaat hier achter schuil?

Enkele verklaringen liggen voor de hand:

- de burger is hoger opgeleid en mondiger dan vroeger;
- door de moderne communicatiemiddelen kost het tegenwoordig minder tijd, moeite en geld om voor je mening uit te komen;
- en de machtselite waar Asscher en Klijnsma toe behoren is veel 'eenzamer' dan die waar Drees deel van was.⁴

Dat alles speelt ongetwijfeld een rol, maar daar wil ik het vandaag niet over hebben. De sociale zekerheid is een institutioneel systeem. Oorspronkelijk was het gericht op de garantie van een aanvaardbaar minimuminkomen en het behoud van de verworven levensstandaard.⁵ Die doelstelling is de laatste decennia veranderd: het beleid ging zich meer op participatie richten.⁶ In deze oratie ga ik na of de omslag in de burgerreacties te maken heeft met de veranderende zekerheden op het terrein van werk en inkomen. Ook besteed ik kort aandacht aan het verband tussen sociale netwerken en uitkeringsafhankelijkheid, één van de centrale onderwerpen bij deze nieuwe leerstoel.

35 jaar inkomenszekerheid

Bij velen bestaat het idee dat de inkomenszekerheid in Nederland sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw sterk en gestaag is verminderd.

Men kan dit – vrij naar Raymond Chandler en Bruno Palier – 'een lang afscheid van Drees' noemen.⁷ Het beeld is begrijpelijk: de sociale zekerheidsregelingen zijn de afgelopen 35 jaar immers op vele punten veranderd. Te denken valt aan:

- de verlaging en herhaaldelijke bevrozing van het sociaal minimum;
- de aanpassingen van de duur en hoogte van de werkloosheidswet;
- de verlaging van de pensioenleeftijd;
- de opkomst en ondergang van de regelingen voor vut en prepensioen;
- de inperking van de nabestaandenwet;
- de veranderende regels over solliciteren, samenwonen, activering en tegenprestaties in de bijstand;

- en de moeizame transformatie van de regelingen voor ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid.

Dat alles leidde tot stevige politieke tegenstellingen en liet de maatschappij niet onberoerd.⁸ Maar klopt het idee van een voortdurend afnemende inkomenszekerheid wel? En zo ja, hoe sterk was die daling dan, en gold ze voor iedereen in dezelfde mate? Om hier zicht op te krijgen heb ik een kwantitatieve analyse verricht van de institutionele veranderingen sinds 1980.⁹ Voor de afzonderlijke risico's – werkloosheid, ouderdom, ziekte enzovoorts – is nagegaan hoe de wettelijke dekking, de uitkeringsvoorwaarden, de uitkeringshoogte, de maximale duur en de re-integratie zich ontwikkelden. Het gaat in totaal om 60 institutionele kenmerken, en per risico is een jaarlijks rapportcijfer berekend.¹⁰ Die cijfers zijn vervolgens gemiddeld tot jaarscores voor de inkomensprotectie boven en beneden de pensioenleeftijd.

Bij de groep jonger dan 65 zien we inderdaad een dalende tendens, maar die zette pas in 1990 in. Tijdens de jaren tachtig verbeterde de totale inkomensprotectie van de potentiële beroepsbevolking nog iets. Dat kwam door de explosieve groei van de regelingen voor vervroegde uittreding, en door de uitbreiding van de WW-rechten. Het laatste deed zich vooral voor bij ouderen. De nieuwe arbeidsverledeneisen betekenden dat zij langer recht kregen op een WW-uitkering. De score steeg verder doordat in 1988 een behoorlijke groep mannelijke nabestaanden recht kreeg op een uitkering. Voor die tijd konden uitsluitend weduwen en wezen hier aanspraak op maken. De rechtenuitbreidingen van vervroegd gepensioneerden, oudere werklozen en weduwnaars overtroffen tot 1990 de inperkingen bij de bijstandsontvangers en de arbeidsongeschikten.

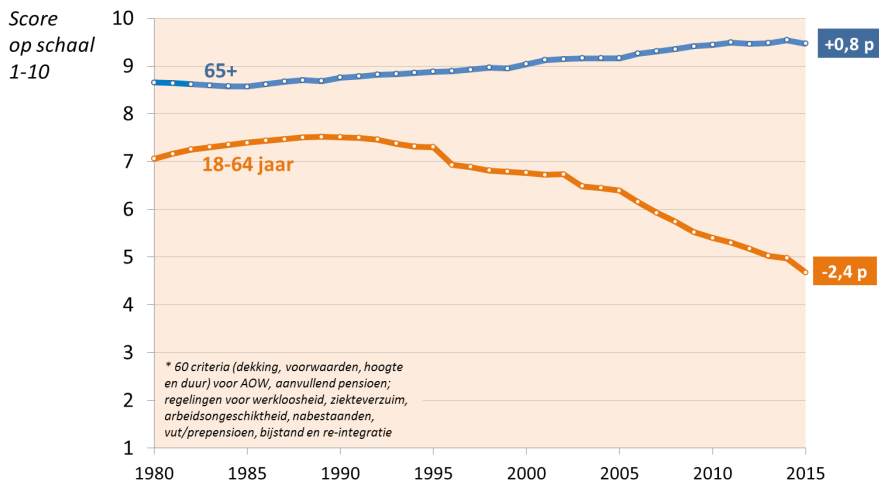
Maar vanaf dat jaar gaat de trend naar beneden. De regelingen voor vutters en de uitzonderingspositie van oudere werklozen werden geleidelijk afgebouwd. In de nieuwe nabestaandenwet kregen mannen en vrouwen gelijke rechten, maar die waren even beperkt. Belangrijke andere rechtenverminderingen waren er bij de arbeidsongeschiktheidsregelingen en in de bijstand. Maar ook de overgang van ambtenaren naar de minder gunstige

werknemersverzekeringen drukte de score. De invoering van de Participatiewet, in 2015, is het laatste element van deze 25-jarige neergang. Ze zorgt in de grafiek voor een extra knikje. Wat opvalt, is dat er sinds het midden van de jaren negentig beneden de pensioenleeftijd nauwelijks nog uitbreidingen van de bescherming voorkwamen. Een uitzondering is de plicht tot twee jaar loondoorbetaling bij ziekte. Dat kostte de overheid echter geen geld: de werkgevers draaiden er voor op. Verder waren er kleine verhogingen van de uitkering tijdens de eerste maanden van de WW en bij de selecte groep volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. Ten slotte stegen de re-integratiebudgetten vanaf het midden van de jaren negentig, en dat verzachtte de neerwaartse trend enigszins. Hierop is de laatste jaren echter sterk bezuinigd. Het mitigerend effect ervan is inmiddels weggeëbd.

Het 'lange afscheid van Drees' deed zich bij de niet-gepensioneerden dus voor, maar pas vanaf 1990. De verandering voor deze groep was fors: het rapportcijfer voor hun inkomensprotectie daalde van 7,1 in 1980 naar 4,7 in 2015.

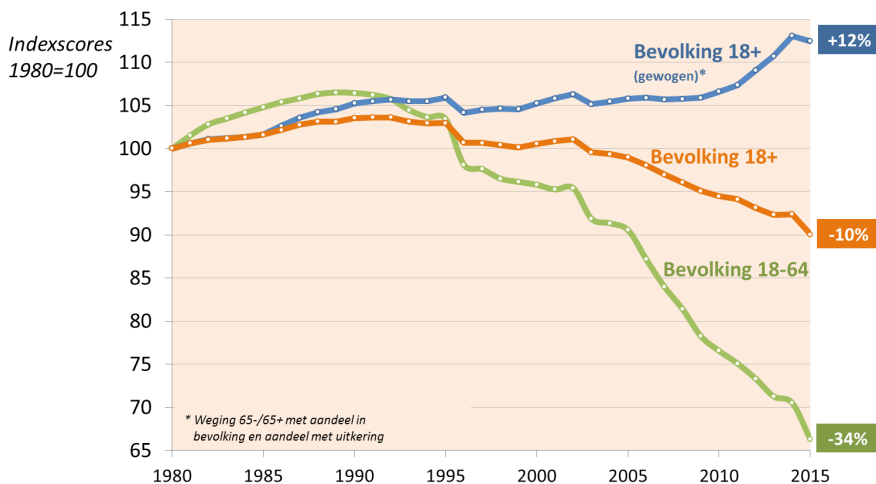
Bij de gepensioneerden is het beeld geheel anders. Zij hadden in 1980 al een hoge score (8,7). Dit verbeterde in de loop der tijd, tot een 9,5 in 2014, en met een kleine terugval in het laatste meetjaar. De positieve trend bij ouderen komt allereerst doordat steeds meer mensen aanvullend pensioen opbouwden; en gemiddeld werd dat steeds hoger. Verder zorgt de stijgende levensduur ervoor dat mensen langer baat hebben van de AOW en de aanvullende pensioenen. Ten slotte gingen de AOW-uitkeringen vanaf de jaren negentig reëel omhoog. Sinds 2008 zijn ze boven het peil van 1980 beland, terwijl de bijstand daar in 2015 nog steeds onder ligt.

Figuur 1: Inkomensprotectie: sociale zekerheid (1980-2015)*

Bronnen: zie bijlage 1

Figuur 2: Inkomenszekerheid bevolking 18+ (1980-2015)

De positieve algemene tendens bij ouderen wordt gematigd doordat steeds meer mensen op de AOW worden gekort, omdat ze voor hun 65e niet alle jaren in Nederland hebben gewoond.¹¹ Ook ging er een drukkend effect uit van het omzetten van eindloon- in middelloonregelingen, en van de verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd. Dat laatste gebeurt sinds 2015, toen ook de koopkracht van de aanvullende pensioenen achterbleef en de AOW-toeslag voor jongere partners werd afgeschaft. Maar bij ouderen is er over de gehele periode bezien beslist geen sprake van een 'lang afscheid van Drees'.

Wat betekent dit nu voor de Nederlanders? De inkomenszekerheid van de groep tussen 18 en 64 jaar daalde na 1980 met 34% (figuur 2). Wanneer we naar de gehele volwassen bevolking kijken, blijft van die afname echter slechts 10% over. De gunstige ontwikkelingen bij de gepensioneerden dempen immers de ongunstige bij de potentiële beroepsbevolking.

Hierbij is er nog geen rekening mee gehouden dat het grootste deel van de bevolking niet gepensioneerd is. Daarnaast ontvangt boven de pensioenleeftijd iedereen AOW, terwijl jongere mensen meestal niet van een uitkering leven. Als we rekening houden met de bevolkingsaandelen en het uitkeringsgebruik slaat het beeld om. De inkomenszekerheid van de totale bevolking blijkt dan tussen 1980 en 2015 met 12% te zijn gestegen. Die verbetering viel echter uitsluitend de gepensioneerden ten deel. Ik betwijfel of Drees dit oorspronkelijk zo bedoelde.

35 jaar werkzekerheid

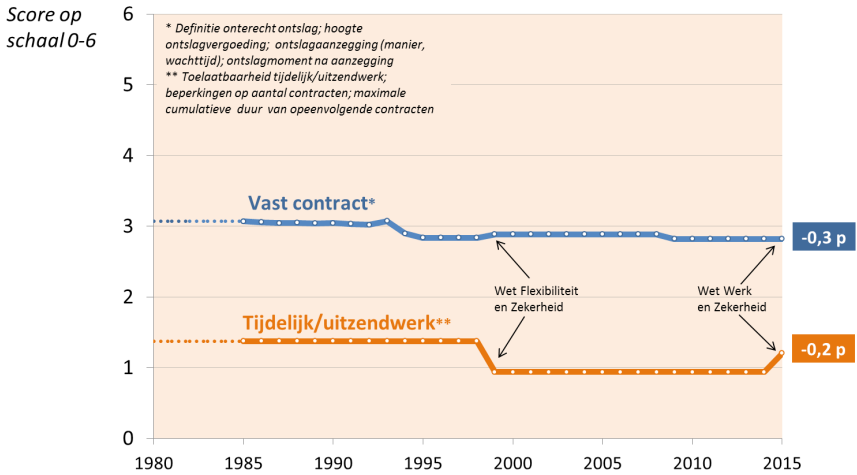
Maar als de werkzekerheid in de loop der tijd toeneemt, hoeft de ongunstige ontwikkeling van de inkomenszekerheid van de beroepsbevolking geen probleem te zijn. Laten we daarom bezien hoe het de werkenden de afgelopen 35 jaar verging.¹² Ook daarvoor heb ik een maatstaf geconstrueerd. Die is afgeleid van twee reeksen van de OESO voor de wettelijke bescherming van mensen met een vaste baan, en met een tijdelijk contract of uitzendwerk. De indicatoren hebben

betrekking op ontslagbescherming en -vergoedingen, het aantal malen dat een tijdelijk contract kan worden verlengd, en dergelijke. Het is een langlopende maatstaf, maar ze is beperkter dan die voor inkomensprotectie.¹³ Ik heb aangenomen dat het vrij stabiele beeld van de beginperiode ook geldt voor 1980-1984, waar geen gegevens over zijn.¹⁴

Bij de werknemersprotectie is veel minder beweging dan bij de inkomens. Tot het midden van de jaren negentig daalde de bescherming van mensen met een vast contract licht (figuur 3). In 1999 werd de Wet Flexibiliteit en Zekerheid ingevoerd. Daardoor kwamen werkenden met een tijdelijk contract en uitzendkrachten op iets grotere afstand te staan van vaste werknemers. In 2009 werd de ontslagvergoeding voor mensen met een vast contract en veel dienstjaren iets lager, door een verandering in de kantonrechtformule. Vorig jaar werd de Wet Werk en Zekerheid van kracht. Voor vaste werknemers had dit volgens de OESO-maatstaf per saldo geen effect. Maar door de nieuwe regels over opeenvolgende contracten (de ketenbepaling) werd de score voor de wettelijke protectie van tijdelijke werknemers iets hoger. Dat deed ongeveer drie vijfde teniet van de kleine terugval, die bij hen eerder door de Flexwet ontstond. Hierbij passen wel enkele kanttekeningen. Het is op onderdelen nog te vroeg om het effect van de WWZ te beoordelen, en de gedragsreacties van werkgevers blijven in deze berekening buiten beschouwing. Die kunnen verschillen tussen kleinere en grote bedrijven, of tussen sectoren.¹⁵

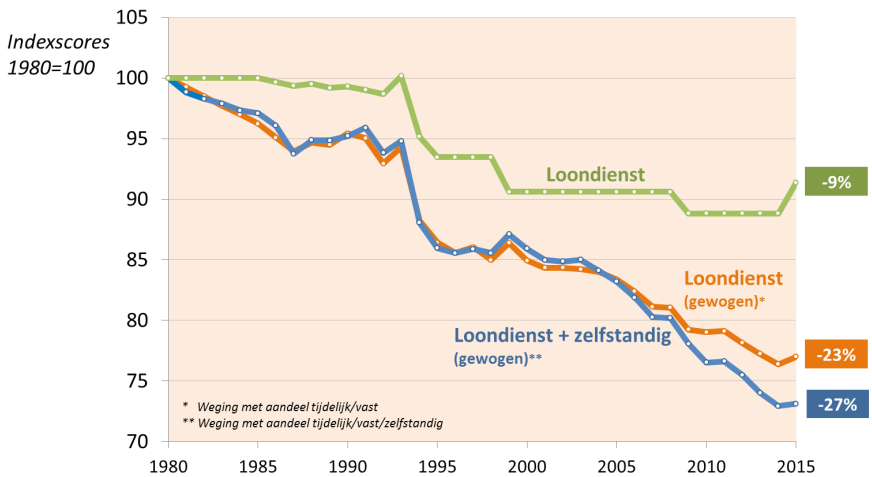
Om de totale werknemersprotectie te meten telt de OESO de twee reeksen rechtstreeks op. Dat is echter geen goede indicator voor werkzekerheid. Stel dat in een land de scores voor 'vast' en 'tijdelijk' maximaal zijn, dan is het nog steeds waarschijnlijk dat mensen zonder vast contract eerder hun baan verliezen. Een analyse op het Arbeidsaanbodpanel ondersteunt dit. Als de overige omstandigheden hetzelfde zijn, is de kansverhouding (wel of geen werkbehoud) bij tijdelijke krachten een factor 0,34 lager dan bij medewerkers in vaste dienst. Wanneer we dat verdisconteren in de optelling van de scores, blijkt de werkzekerheid van alle mensen in loondienst tussen 1980 en 2015 te zijn afgenomen met 9% (figuur 4).¹⁶

Figuur 3: Werknemersprotectie naar contractvorm (1980-2015)

Bron: OECD Employment Protection Statistics (1985-2013); CPB (2014-2015)

Figuur 4: Werkzekerheid van de beroepsbevolking (1980-2015)

In die berekening is de groei van de tijdelijke banen nog niet verwerkt.¹⁷ Als we de scores wegen met de ontwikkeling van het aandeel vast/tijdelijk onder de loontrekkenden, blijkt de werkzekerheid sinds 1980 veel sterker te zijn afgenomen, met 23%.¹⁸ In 2015 is dit voor het eerst in jaren wel iets verbeterd. Het kan echter goed zijn dat dit 'WWZ-effect' de komende jaren geen keerpunt zal blijken, maar een kleine opleving is in een langdurig neergaande trend.

Zelfstandigen hebben per definitie weinig arbeidszekerheid.¹⁹ De derde lijn in de figuur laat zien dat de werkzekerheid verder daalt als we hen meetellen. Sinds 1980 bedroeg de totale afname 27%. Dit komt vooral door de sterke groei van het aandeel zelfstandigen in de afgelopen twaalf jaar, die zich concentreerde bij de zzp'ers.

De daling is daarmee bijna net zo groot als we eerder zagen bij de inkomens van deze bevolkingsgroep. De afnemende inkomenszekerheid van niet-gepensioneerden wordt dus niet gecompenseerd door meer werkzekerheid. Integendeel: in beide opzichten groeide de onzekerheid, vooral sinds het midden van de jaren negentig.²⁰

Veranderde segmentatie en het maatschappelijk ongenoegen van de Nederlanders

Heeft de veranderende inkomens- en werkzekerheid de maatschappelijke positie van burgers beïnvloed? En helpt de groei van het 'meedoen in onzekerheid' ons te begrijpen waarom de toon van de burgerreacties tegenwoordig zoveel schriller is dan in de tijd van Drees? Ofwel, hebben de institutionele veranderingen die we zojuist bespraken doorgewerkt in de sociale segmentatie en in de manier waarop mensen naar de Nederlandse samenleving kijken? Dat zijn twee bij uitstek sociologische vragen. Een definitief antwoord vergt meer onderzoek naar de oorzakelijke verbanden en de onderliggende processen. Op basis van wat bekend is krijgen we wel een eerste indruk.

Ik grijp hiervoor terug op de SCP-studie *Vershil in Nederland* uit 2014. Daarvoor hielden we een representatieve enquête onder bijna 3.000 volwassenen, die werd aangevuld met registratiegegevens van

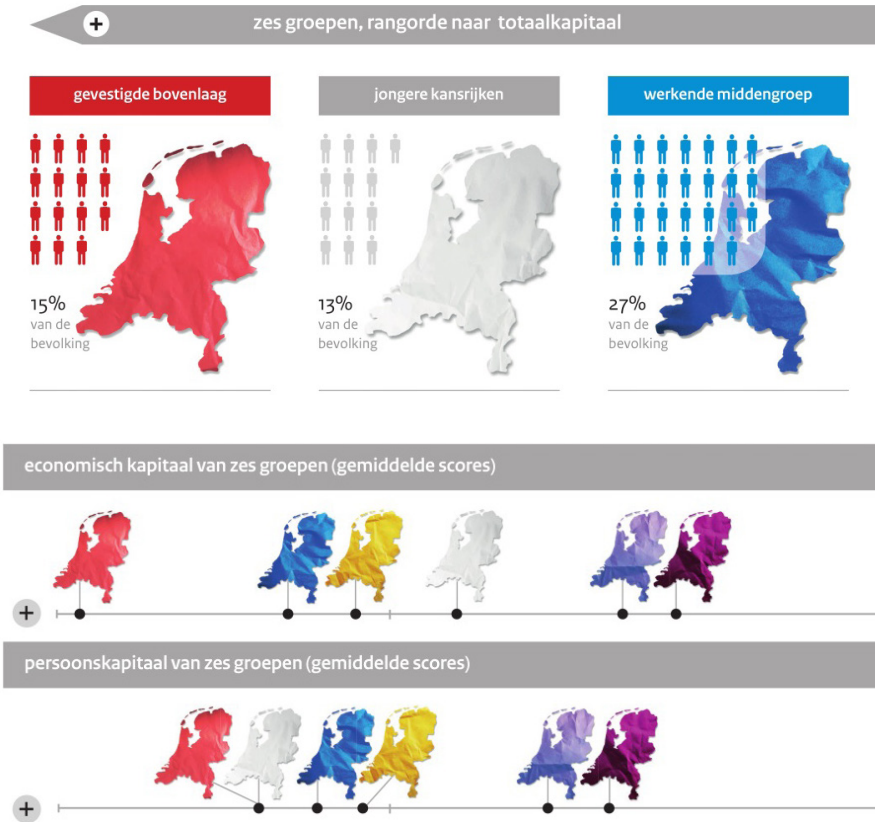
het CBS. Op basis van de hulpbronnen van mensen blijkt de huidige Nederlandse bevolking in zes groepen uiteen te vallen. Voor een deel hangt die segmentatie samen met economisch kapitaal: het geld waarover mensen beschikken, hun beroep, hun kwalificaties en vaardigheden. Ze houdt echter ook verband met verschillen in

- het sociaal kapitaal dat in hun netwerken besloten ligt;
- het cultureel kapitaal dat tot uiting komt in hun leefstijl, taalbeheersing en digitale vaardigheden;
- en het persoonskapitaal: hun fysieke gesteldheid, hun mentale kracht of onmacht, en hun aantrekkelijkheid in de ogen van anderen.

De studie kent maar één meetpunt. Daardoor kunnen we strikt genomen niet vaststellen of de zes bevolkingsgroepen gevormd zijn door de veranderingen in de inkomens- en werkzekerheid, die ik eerder besprak. Voor drie ervan ligt dat echter wel voor de hand. De groep *comfortabel gepensioneerden* is vermoedelijk deels het product van de toegenomen inkomensbescherming van ouderen. De *onzekere werkenden* zijn in mentaal opzicht kwetsbaar, en staan aan de rand van de arbeidsmarkt. Dit laatste kan moeilijk los worden gezien van de toegenomen werkonzekerheid. Het *precariaat* is vaak aangewezen op de minimumuitkeringen die in de loop der tijd verslechterden, of op een 'kale' of gekorte AOW; de verbetering van de pensioenen ging aan de ouderen in deze groep voorbij. Bij het precariaat zien we vermoedelijk de afnemende inkomenszekerheid terug in de sociale segmentatie. Deze mensen hebben echter meer problemen: ze staan ook onderaan in termen van persoonskapitaal, sociale netwerken en culturele hulpbronnen.

Drie andere groepen hebben waarschijnlijk minder last gehad van het groeiende 'meedoen in onzekerheid'. Mensen uit de *gevestigde bovenlaag* en de *jongere kansrijken* beschikken over veel hulpbronnen, en kunnen zich vaak op eigen kracht redden. Dat geldt ook voor de anderhalfverdieners in loondienst – doorgaans met kinderen – die behoren tot de *werkende middengroep*; althans, zolang ze hun vaste baan en goede gezondheid behouden. Het ligt wel voor de hand dat een deel van hen zorgen heeft over de toekomst en die van hun kinderen, vanwege de toegenomen inkomens- en werkonzekerheid.

Figuur 5: Segmentatie van de Nederlandse bevolking (2014)

Infographic: bureau StijlZorg, Utrecht

Bron: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.) (2014). Verschil in Nederland - Sociaal en Cultureel Rapport 2014. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (p. 314-315)

comfortabel gepensioneerd

17%
van de
bevolking

onzekere werkenden

14%
van de
bevolking

precariaat

15%
van de
bevolking

sociaal kapitaal van zes groepen (gemiddelde scores)

cultureel kapitaal van zes groepen (gemiddelde scores)

De boze e-mails die bewindspersonen tegenwoordig ontvangen kan men opvatten als een uitdrukking van *maatschappelijk ongenoegen*. De schrijvers zijn ontevreden over hoe het met Nederland gaat, en houden politici daar verantwoordelijk voor. Dezelfde SCP-enquête bevat hier veel informatie over. Ik heb die samengebond in één maatstaf.²² Ze is gebaseerd op enquêtevragen over:²³

- tekortschietende sociale bescherming;
- weerstand tegen culturele verschillen;
- afwijzing van verdere Europese eenwording;
- politieke verweesdheid;
- en het falen van de Nederlandse elite.

Figuur 6 toont de gemiddelde scores van het maatschappelijk ongenoegen volgens de indeling van *Vershil in Nederland*. Bij de onzekere werkenden en het precariaat bleek het zinvol een onderscheid te maken in het maatschappelijk ongenoegen van autochtonen en migranten. Daardoor komen we uit op acht bevolkingsgroepen.²⁴

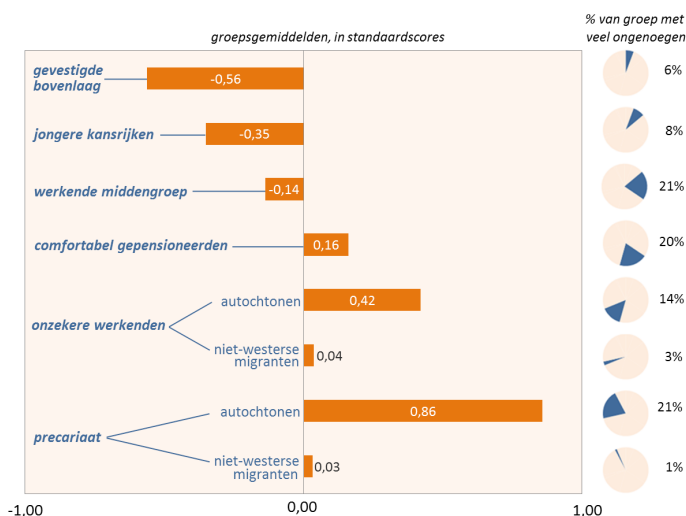
Een hogere score betekent dat mensen vinden dat:

- de overheid meer zou moeten doen om economische verschillen tegen te gaan;
- de verschillen in de normen, waarden en religie van autochtonen en migranten problematisch zijn, en migranten zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur;
- de eenwording van Europa al te ver is gegaan;
- de overheid te weinig voor je doet; je geen invloed hebt op het overheidsbeleid; en ministers en Kamerleden er niet om geven wat je denkt;
- en de elite het eigen belang vooropstelt; haar maatschappelijke positie niet zelf heeft verdiend; jou niet begrijpt; en ervoor zorgt dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat.

De figuur laat zien dat er weinig maatschappelijk ongenoegen is bij de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken. Ook bij de werkende middengroep ligt het beneden het gemiddelde. De comfortabel gepensioneerden belanden daar iets boven. Bij de onzekere werkenden en het precariaat is het maatschappelijk ongenoegen groot tot zeer

groot. Ten minste: als het om autochtonen gaat; de niet-westerse migranten komen veel lager uit. De verschillen kunnen niet worden herleid tot de deelaspecten van het ongenoegen of tot het uiteenlopede opleidingsniveau.²⁵

Figuur 6: Maatschappelijk ongenoegen onder de bevolking (2014)

Bron: SCP, Enquête Verschil in Nederland 2014

Bij 23% van de Nederlanders ligt de score boven de grens waarbij sprake is van 'veel maatschappelijk ongenoegen'. Uit de kleine cirkeldiagrammen in de figuur blijkt hoe deze ontevreden mensen over de acht bevolkingsgroepen zijn verdeeld.²⁶ De niet-westerse migranten onder de onzekere werkenden en het precariaat vormen een verwaarloosbaar deel van de misnoegde groep (1 tot 3%). Ook de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken zijn duidelijk ondervertegenwoordigd. Driekwart van de ontevreden bestaat uit autochtone onzekere werkenden en 'precairen', uit comfortabel gepensioneerden en uit mensen uit de werkende middengroep. Bij die laatste categorie is de kans op maatschappelijk ongenoegen beneden

gemiddeld; maar omdat de werkende middengroep omvangrijker is dan de andere sociale segmenten, levert dit nog vrij veel misnoegden op.

Het maatschappelijk ongenoegen concentreert zich dus bij de groepen die te maken hebben gehad met afnemende sociale bescherming, en in het bijzonder bij de autochtonen onder hen. En daarnaast bij degenen die vrezen dat hun zekerheid of die van hun kinderen in de toekomst op de tocht komt te staan. Mijn stelling is daarom dat de boze e-mails die bewindspersonen ontvangen vooral worden verzonden door misnoegden behorend tot de autochtone onzekere werkenden en het precariaat, en door delen van de comfortabel gepensioneerden en de werkende middengroep. Er kan nog enige vertekening optreden in de afzenders, door de uiteenlopende digitale vaardigheden en tijdsrestricties van de bevolkingsgroepen. De e-mails weerspiegelen echter wel het grote maatschappelijk ongenoegen van ruim een vijfde van de volwassen bevolking.

Het verschil met de dankbare burgerreacties die Drees ten deel vielen lijkt dus voor een deel samen te hangen met veranderingen in de protectie en participatie. Vanzelfsprekend was de onzekerheid op het terrein van werk en inkomen in de tijd van Drees veel groter dan tegenwoordig. Mensen als mijnheer van Hooff en zuster Jenkens werden door het toen ingezette beleid bevrijd uit hun misère, en het idee bestond dat de overheid beter voor alle burgers zou gaan zorgen. Tot 1980 werd die verwachting met de uitbouw van de verzorgingsstaat ook ingelost. Na 35 jaar verandering in de sociale zekerheid en op de arbeidsmarkt ligt dat anders. Veel mensen hebben de laatste jaren de groeiende onzekerheid aan den lijve ondervonden; anderen zien de bescherming waarover zij nu nog beschikken bedreigd worden, en kunnen die in de toekomst niet op eigen kracht opbrengen. Het toenemende 'meedoen in onzekerheid' heeft waarschijnlijk doorgewerkt in de sociale structuur van Nederland. Ook heeft het vermoedelijk het maatschappelijk ongenoegen gevoed bij de mensen met weinig hulpbronnen, en bij hen die een achteruitgang vrezen.

Bij de invulling van mijn leerstoel hoop ik de wisselwerking tussen wijzigingen in regelgeving, sociale segmentatie en maatschappelijke

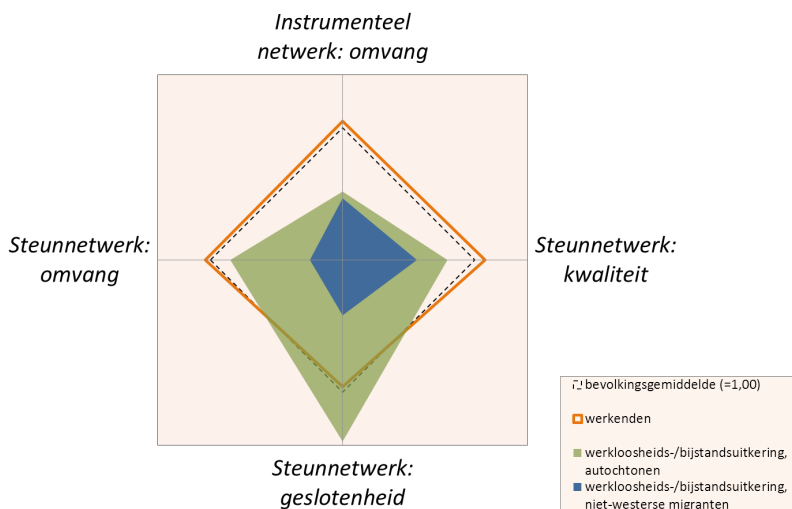
cohesie tot één van de centrale onderwerpen te maken. Dit lijkt uitstekend te passen bij het strategisch thema ‘Institutes voor open samenlevingen’ van deze universiteit.

Het belang van netwerken

Maar de leerstoel start met een studie naar het verband tussen sociale netwerken en uitkeringsafhankelijkheid.²⁷ Figuur 7 geeft een indruk van het belang van dit onderwerp.

Er zijn nogal wat verschillen tussen de netwerken van mensen met een baan en die van de ontvangers van een werkloosheids- of bijstandsuitkering, blijkt uit de SCP-enquête.²⁸ Daarbij speelt het land van herkomst een onderscheidende rol.²⁹

Figuur 7: Netwerken van uitkeringsontvangers en werkenden (2014)

Bron: SCP, Enquête Verschil in Nederland 2014

Bovenin de grafiek zien we dat werkenden (aangegeven met een oranje lijn) een veel groter instrumenteel netwerk hebben dan ontvangers van een werkloosheids- of bijstandsuitkering. Dat betekent dat mensen met een baan meer invloedrijke personen kennen, die hen in het leven vooruit kunnen helpen.³⁰ De instrumentele netwerken van autochtone en niet-westerse uitkeringsontvangers (het groene en het blauwe vlak) zijn klein. Van de autochtonen met een werkloosheids- of bijstandsuitkering kent bijna twee derde in het geheel geen invloedrijke personen. Bij de niet-westerse migranten met zo'n uitkering is dat nog meer: bijna driekwart. Het beperkte instrumentele netwerk van uitkeringsontvangers kan het vinden van een baan in de weg staan.

Werkenden hebben ook meer mensen die hen kunnen helpen in het alledaagse leven als dat nodig is (links in de figuur). De autochtone uitkeringsontvangers hebben een kleiner steunnetwerk; maar hun achterstand is minder groot dan bij de instrumentele relaties. De niet-westerse groep met een uitkering blijft echter weer ver achter.

Verder is het steunnetwerk van werkenden kwalitatief beter: zij konden vaker met anderen over belangrijke persoonlijke kwesties spreken. Het verschil tussen de autochtonen en migranten met een uitkering is bij dit aspect minder groot (rechts in de figuur).

Het patroon is anders bij de geslotenheid van de groep die alledaagse steun kan bieden (onderaan de figuur). Bij 63% van de autochtone werkloosheids- en bijstandsonvangers kennen (vrijwel) alle leden van de groep, met wie men intensief contact heeft, elkaar. Dat is méér dan bij de werkenden. Ofwel, het hulpnetwerk van de autochtone uitkeringsontvangers is kleiner en kwalitatief armer dan dat van werkenden, maar geslotener. Dat kan inhouden dat steun vanwege de goede onderlinge contacten gemakkelijker te mobiliseren is. Het is echter twijfelachtig of er veel hulpbronnen zijn die vanuit deze hechte groep kunnen worden ingezet. Die hulpbronnen raken misschien ook gemakkelijk verdund, omdat binnen het netwerk meer mensen problemen kunnen hebben. Het beeld is echter positiever dan bij de migranten met een uitkering: bij hen kennen de potentiële hulpbieders elkaar vaak niet.

Nu valt op deze uitkomsten nog wel iets af te dingen. In de gebruikte enquête was de meting van netwerkkenmerken beperkt. Bij arbeidsongeschikten blijken de verschillen met werkenden minder groot (niet in de figuur). We weten niet of het intrigerende patroon in de grafiek zich vertaalt in sollicitatiegedrag en –succes. En als die effecten er zijn, moet het causale mechanisme nog worden bepaald. Is het vooral de informatie die in netwerken besloten ligt, of gaat het om de sociale normen die er gelden? Of is het oorzakelijke verband omgekeerd, en genereert uitkeringsafhankelijkheid andere netwerken; bijvoorbeeld doordat de kring waarin men zich beweegt inkrimpt tot mensen als jijzelf, naarmate het baanloze bestaan langer duurt. Ten slotte duidt eerder onderzoek erop dat er grote verschillen zijn tussen mensen van bijvoorbeeld Turkse of Chinese afkomst, en tussen de eerste en latere generaties migranten.³¹ Met die diversiteit is hier geen rekening gehouden.

De resultaten suggereren echter wel dat het project *Van netwerk naar werk?*, waarin dit soort vragen aan de orde komen, perspectiefvol is, zowel voor de wetenschap als voor het beleid. Indien netwerkkenmerken de kans op uitkeringsafhankelijkheid beïnvloeden, kan het zinvol zijn werklozen en bijstandontvangers in contact te brengen met ‘mensen van buiten’. Zij kunnen de informatie in het netwerk vergroten, en sociale verwachtingen of een negatieve spiraal doorbreken. Ik denk dat Marcus Kristiansen en Sanne Boschman hier de komende jaren duidelijkheid over gaan verschaffen, via het project dat aan de leerstoel verbonden is. Ze gaan, onder begeleiding van Ineke Maas en mij, interessant en belangrijk onderzoek doen.

Dankwoord

Ik kom aan het slot, en wil enkele mensen en organisaties graag bedanken. Allereerst het College van Bestuur en de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht, voor het in mij gestelde vertrouwen. Tanja van der Lippe en Werner Raub hebben zich bijzonder beijverd om de leerstoel een goede plek te geven. De collega’s en het secretariaat van de afdeling Sociologie maakten dat ik mij hier de afgelopen maanden snel thuis voelde.

Zeer veel dank aan Instituut Gak, dat de leerstoel instelde, en zo genereus was hier posities voor een promovendus en een postdoctoraal onderzoeker aan te verbinden. Vooral Bert de Jong en Boudien Krol hebben veel ondernomen om dit initiatief te doen slagen. Zonder hun visie en vasthoudendheid was het niet gelukt.

Dank ook aan de directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, Kim Putters, en zijn voorganger, Paul Schnabel. Zij hebben zich ingespannen om deze verbinding tussen SCP en universiteit tot stand te brengen, en mij hierin gesteund.

Dank, ten slotte, aan mijn inspirerende promotores, Wil Arts en Jaap Dronkers. Van hen heb ik veel geleerd. Helaas kreeg ik vanochtend te horen dat Jaap plots in het ziekenhuis is opgenomen. Ik wens hem en zijn familie sterkte toe.

En nu rest nog de raadselachtige ervaring die ik aan het begin noemde. Deze oratie is op een bijzondere manier verbonden met mijn overleden ouders, Nelly Hilberding en Kees Vrooman. Zij stonden aan het begin van een weg die mij uiteindelijk hierheen voerde, en daarvoor ben ik hen zeer dankbaar. Maar er is nog een connectie. Voordat ik die beschrijf wil ik opmerken dat ik niet religieus ben opgevoed, en dat metafysische vraagstukken mij ook in mijn latere leven niet sterk interesseerden.

Een paar jaar geleden, toen mijn promotie aanstaande was, sprak ik de pedel van de Universiteit van Tilburg, om de datum vast te leggen. We kwamen uit op 4 september, of enkele maanden later. Ik wilde de promotie zo snel mogelijk afronden, dus koos maar voor het eerst mogelijke tijdstip; al merkte ik ter plekke: daar is iets mee, met die dag. Pas later, in de trein naar huis zittend, realiseerde ik mij dat mijn vader ooit op 4 september overleed. Enfin, dacht ik: dat heeft eigenlijk wel iets – dan is hij er op een bepaalde manier toch bij, en krijgt die droevige datum in de toekomst een complexere lading.

Vorig jaar overlegde ik met de pedel van de Universiteit Utrecht, om een moment af te spreken voor mijn oratie. Zij stelde vandaag voor, 30 maart 2016, of een dag die veel verder weg lag. Ook ditmaal vond ik: laat ik de eerste mogelijkheid maar nemen, het is niet goed dit uit te stellen. Maar weer bekreep mij een vreemd gevoel. Nu daagde het besef binnen vijf minuten: inderdaad, 30 maart is de overlijdensdatum van mijn moeder...

De kans dat zoiets tot twee maal toe gebeurt, is grofweg 100 keer zo groot als die op het winnen van de hoofdprijs in de Oudejaarsloterij. Maar dat is nog steeds heel onwaarschijnlijk. Door dit herhaalde toeval voel ik mij juist nu sterk met mijn ouders verbonden. Ik ervaar zelfs – in afwijking van mijn *habitus* – iets van voorbestemming.

De verbinding met wat vooraf ging, maar te vroeg eindigde, maakt deze dag voor mij bijzonder feestelijk. Ik draag de oratie daarom op aan mijn overleden ouders, en dank u dat u hierbij aanwezig wilde zijn.

Ik heb gezegd.

Noten

- ¹ Stichting Willem Dreeslezing, *Vader der ouden van dagen – brieven aan Willem Drees* (Den Haag 1998: Uitgeverij De Nieuwe Haagsche, p. 26, 31, 48); J. Gaemers (red.), *Vier stoelen in de hemel – Brieven aan Drees over de ouderdomsvoorziening* (Den Haag 2008: Ando/Stichting Willem Dreeslezing). Hier wordt ook beschreven hoe Drees in april 1947 door de toenmalige ouderenbond werd uitgeroepen tot ‘Vader der Ouden van Dagen’, een eretitel die hij aanvaardde toen een afvaardiging van de bond het ministerie van Sociale Zaken bezocht. Drees kreeg er een vulpen bij, met de wens dat hij er nog vele sociale wetten mee zou mogen ondertekenen.
- ² Zie: www.facebook.com/LodewijkAsscher/posts/947091382045589.
- ³ Overigens was de sociale zekerheid ook in de naoorlogse uitbreidingsfase al een ‘contested issue’. Het vergde tien jaar om de Noodwet Ouderdomsvoorziening om te zetten in een volksverzekering, de AOW; en aan de invoering van de Algemene Bijstandswet (1965) en de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering (1967) ging eveneens een jarenlange parlementaire en maatschappelijke discussie vooraf. Zie G.M.J. Veldkamp (met B. le Blanc en A. Bosscher), *Inleiding tot de sociale zekerheid en de toepassing ervan in Nederland en België* (Deventer 1978–1980, 2 delen); J.M. Roebroek en M. Hertogh, ‘De beschavende invloed des tijds’; *Twee eeuwen sociale politiek, verzorgingsstaat en sociale zekerheid in Nederland* (Den Haag 1998: Cosz/Vuga).
- ⁴ J. de Hart en P. van Houwelingen, ‘De eenzame elite’ in: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.). *Vershil in Nederland – Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (Den Haag 2014: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 203–224).
- ⁵ De oudste vindplaats van de term ‘sociale zekerheid’ is een rede die Simón Bolívar in 1819 afstak om de onafhankelijkheid van Venezuela te markeren. Hij zei daarin: “Het meest perfecte regeringssysteem is dat wat zoveel mogelijk geluk voortbrengt, de meeste *sociale zekerheid*, en de meeste politieke stabiliteit”.

Het begrip raakte echter pas in zwang na de invoering van de Amerikaanse *Social Security Act* in 1935. Toen was het inhoudelijk nog niet gedefinieerd: het verwees naar de economische *security* die de gemeenschap (*society*) via de wet bood. De Internationale Arbeidsorganisatie ging in de jaren veertig van de vorige eeuw een stap verder:

“Omdat de Staat een vereniging van burgers is die haar bestaansrecht ontleent aan hun algemeen welbevinden, is het een geëigende functie van de Staat om sociale zekerheid te bevorderen [... Het gaat om] regelingen die de burger voorzien van betalingen of diensten die ziekte beogen te voorkomen of te genezen, die hem ondersteunen wanneer hij niet tot verdienen in staat is, en die hem terugbrengen tot betaalde activiteit [...] Zekerheid is zowel een geestesgesteldheid als een objectief feit. Om zekerheid te genieten, moet men het vertrouwen hebben dat betalingen en diensten beschikbaar zullen zijn indien nodig; en om zekerheid te verschaffen, moet de bescherming toereikend zijn in kwaliteit en kwantiteit.”

De ILO werkte dit in 1952 uit in een conventie, die de belangrijkste gedekte risico's van de sociale zekerheid afbakende. Dit is kenmerkend voor de zogenoemde 'enge' benadering. Hierin heeft de sociale zekerheid inkomensbescherming als doel. Zij garandeert een sociaal minimum of – tot op zekere hoogte – behoud van de verworven levensstandaard. De instrumenten die worden ingezet om het doel te realiseren bestaan uit de bij wet ingestelde sociale verzekeringen (bijvoorbeeld ouderdomspensioenen voor werknemers) en nationale voorzieningen, zoals een bijstandswet. Op basis van die regelingen worden uitkeringen en hulpmiddelen in natura verstrekt wanneer zich duidelijk omschreven risico's voordoen (ouderdom, het overlijden van de kostwinner, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, etc.). De enge opvatting van de sociale zekerheid is vrij gangbaar, maar heeft als nadeel dat ze gelijk wordt gesteld aan formele inkomensregelingen die zich richten op specifieke en traditionele risico's; maatregelen om, bijvoorbeeld, de financiële en sociale gevolgen van echtscheiding tegen te gaan vallen er niet onder.

In de 'brede' afbakening richt de sociale zekerheid zich theoretisch niet alleen op inkomensbescherming, maar ook op zekerheid van werk, gezondheid en deelname aan het maatschappelijke verkeer. Het instrumentarium beperkt zich niet tot wettelijke overheidsregelingen,

maar omvat ook wat Berghman de 'onzichtbare' sociale zekerheid noemde. Voortbouwend op het werk van Titmuss doelde hij hiermee op belastingkortingen en aftrekposten, vergoedingen en verzekeringen gekoppeld aan de dienstbetrekking, en besparingen en verzekeringen die mensen zelf regelen (fiscale, beroepsgebonden en private voorzieningen). In de brede benadering gaan de interventies niet alleen om het gedeeltelijk vergoeden van een terugvallend of te laag inkomen; preventie en herstel zouden in beginsel prioriteit moeten krijgen. Ook richt de sociale zekerheid zich hier niet uitsluitend op de traditionele risico's, maar op alle vormen van menselijke schade; dus bijvoorbeeld ook op ecologische achteruitgang, of op verliezen die zich pas na vele jaren manifesteren. De brede benadering heeft als nadeel dat de sociale zekerheid alomvattend dreigt te worden: de gehele verzorgingsstaat valt eronder, plus alle voorzieningen die buiten de overheid om getroffen kunnen worden. Ook is de benadering a-sociologisch: er is weinig aandacht voor gedrag; voor de context waarin de regels tot stand komen en worden toegepast, zoals de belangen en waarden die in het geding zijn; en voor de maatschappelijke implicaties. De betekenis van de sociale zekerheid voor de samenleving als geheel blijft in de brede benadering onderbelicht.

Elders pleitte ik daarom voor een institutionele afbakening van de sociale zekerheid. Sociale zekerheid werd daarbij gedefinieerd als het geheel van collectief vastgelegde rechten, plichten, condities en sanctiemogelijkheden, dat erop gericht is positieve maatschappelijke resultaten voort te brengen door individuele actoren tegen economische tekorten te beschermen. Zo opgevat betreft ze een verzameling regels die binnen een gemeenschap zijn geconstrueerd, ofwel instituties. Die regels hebben betrekking op tekorten bij individuen die economisch gewaardeerd kunnen worden: te weinig inkomen, verlies van arbeid, de kosten van medische voorzieningen of sociale participatie. Ze kunnen zowel een formeel als een informeel karakter hebben: wetten en regels, of sociale normen en conventies. Het toekennen van rechten en plichten dient een hoger doel. De verwachting bestaat dat via de regels het gedrag van actoren wordt beïnvloed, waardoor er per saldo positieve resultaten voor de gemeenschap zullen worden gegenereerd. Mensen worden bijvoorbeeld gedwongen om belasting te betalen en solidair te zijn met anderen, waardoor de welvaart eerlijker wordt verdeeld; of ze kunnen een uitkering aanvragen om te voorkomen dat velen aan de bedelstaf geraken en er sociale spanningen ontstaan.

Volgens deze institutionele afbakening behelst sociale zekerheid meer dan de traditionele sociale verzekeringen en nationale voorzieningen. Aan de andere kant is ze niet zo veelomvattend dat het begrip analytisch niet meer valt te onderscheiden van de verzorgingsstaat. Zie: 'S. Bolívar, Discurso ante el congreso de Angostora, 15 de Febrero de 1819'. In: E. Mondolfi (ed.) *Bolívar: Ideas de un espíritu visionario (Antología)* (Caracas z.j.: Biblioteca del Pensamiento Venezolano); ILO, *Approaches to social security; An international survey* (Montreal 1944: International Labour Office, p. 80); R.M. Titmuss, 'The social division of welfare', in R.M. Titmuss, *Essays on the welfare state* (London 1958: Unwin University Books); J. Berghman, *De onzichtbare sociale zekerheid* (Deventer 1986: Kluwer); J.C. Vrooman, *Rules of Relief; Institutions of social security, and their impact.* (The Hague 2009: The Netherlands Institute for Social Research|SCP, p. 111-208).

- 6 Aanvankelijk betrof de gerichtheid op participatie vooral de arbeidsdeelname ('werk boven inkomen'). Maar de laatste jaren kwam er ook meer aandacht voor het 'maatschappelijk meedoen', een complex begrip. Het kan verwijzen naar een extra doel: het tegengaan van sociale uitsluiting. Soms slaat het op een alternatief middel: de *informal delivery*, waarbij de burger zelf zorg draagt voor zekerheid, bijvoorbeeld door te sparen of via een broodfonds. Een derde mogelijkheid is dat 'meedoen' gaat over het proces van institutionele besluitvorming, door cliëntenraden erbij te betrekken, ontvangers en betalers op te nemen in het bestuur van pensioenfondsen, of via moderne vormen van burgerparticipatie. In een laatste betekenis is maatschappelijke participatie onderdeel van de regels, waarbij mensen het 'juiste' gedrag moeten vertonen om een uitkering of hulp te krijgen, of dat mogelijk te maken. De tegenprestatie in de bijstand is daarvan een voorbeeld.
- 7 R. Chandler, *The Long Good-Bye* (London 1953: Hamish Hamilton); B. Palier (red.), *A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe* (Amsterdam 2010: Amsterdam University Press). Overigens stond Drees kritisch tegenover de wijze waarop zijn opvolgers de verzorgingsstaat uitbouwden, en vond hij enige versobering en activering vermoedelijk passend.
- 8 Zie voor een uitgebreider beschrijving van deze ontwikkelingen C. Vrooman 'Een succesvolle gedaantewisseling? De hervorming van de sociale

zekerheid, 1985–2010’, in *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* (2010: 4, p. 358–377). Dit artikel is deels een actualisatie van het hoofdstuk ‘Sociale Zekerheid’ dat ik voor het *Sociaal en Cultureel Rapport 1998* schreef. Verder bijvoorbeeld: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen (red.), *Zoeken naar zekerheid – Risico’s, preventie, verzekeringen en andere zekerheidsregelingen in Nederland 1500–2000; Deel 4: De welvaartsstaat* (Den Haag/Amsterdam 2000: Verbond van Verzekeraars/NEHA); M. van Gerven, *The broad tracks of path dependent benefit reform; A longitudinal study of social benefit reforms in three European countries, 1980–2006* (Helsinki 2008: Kela, Research Department); J. de Koning, ‘Vorm boven inhoud: het actief arbeidsmarktbeleid in de afgelopen dertig jaar’, in *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* (2010: 4, p. 380–396); N. van Gestel, E. Vossen, S. Oomens en D. Hollanders, *Toekomst van de sociale zekerheid; Over preventie, provisie en participatie* (Den Haag 2013: Boom Lemma); F. de Kam, *Het land van beloften: Opbouw, crisis en toekomst van de verzorgingsstaat* (Amsterdam 2015: Atlas Contact); Nationaal Archief, *Een samenleving in beweging; Nederland tussen 1976 en 2005 in 200 trends en 100 hotspots* (Den Haag 2016: Nationaal Archief, p. 203–208 en 291–372).

- ⁹ In het eerder aangehaalde artikel in het *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* liet ik zien dat het Nederlandse stelsel van sociale zekerheid tussen 1985 en 2010 opschoof van een mengvorm van de corporatistische en sociaaldemocratische systemen in de richting van de Scandinavische en Angelsaksische ideaaltypen (het werd ‘Zweedser’ en ‘Amerikaanser’). De hier uitgevoerde analyse telt meer stelselkenmerken, beslaat een ruimer tijdvak – waarbij ook alle tussenliggende jaren zijn opgenomen – en verschilt in methode.

Anders dan bij het maatschappelijk ongenoegen, dat hierna aan de orde komt, is niet gekozen voor een schaaltechniek om de maatstaven voor inkomens- en werknemersprotectie te construeren. De reden is dat er hier geen sprake is van een onderliggende latente variabele die in de indicatoren wordt weerspiegeld, maar dat de indicatoren bouwstenen zijn voor het maken van een samengesteld meetinstrument. Babbie signaleert in dit verband indicatoren als 'oorzaak' en als 'gevolg' van de maatstaf. In het eerste geval kunnen de indicatoren logisch tegengesteld zijn of empirisch zwak samenhangen, maar toch valide elementen zijn voor de samengestelde maatstaf. Dat doet zich hier bijvoorbeeld voor bij de indicatoren over de duur van het recht op een ziekteverzuimuitkering en de periode dat een

werkgever het loon moet doorbetalen. Beide zijn nodig om de veranderende inkomensbescherming van zieke werknemers goed in beeld te brengen. De correlatie is echter logischerwijs negatief ($r = -0,91$). Zie hoofdstuk 6 in E.R. Babbie, *The Practice of Social Research* (Boston 2016: Cengage Learning).

- ¹⁰ Bijlage 1 geeft een overzicht van de gebruikte indicatoren. Per indicator zijn de oorspronkelijke categorieën op grond van de theoretische minimale en maximale scores op een schaal van 1 tot 10 geplaatst. Indien de indicator aan de bovenkant theoretisch niet begrensd is, is het maximum gelijk gesteld aan de hoogste waarde die tussen 1980 en 2015 werd bereikt. Vervolgens zijn de indicatoren voor ieder aspect (dekking, uitkeringsvoorwaarden, uitkeringshoogte, maximale duur en de re-integratie) gewogen opgeteld; de weegfactoren staan eveneens in bijlage 1. De scores per aspect zijn daarna met een gelijk gewicht samengevoegd tot een totaalscore voor de verschillende regelingen (AOW, aanvullende pensioenen, vervroegde uittrekking/prepensioenen, nabestaanden, werkloosheid, bijstand, ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid). De scores per regeling zijn ten slotte gesommeerd tot de scores voor de inkomensbescherming boven en beneden de pensioenleeftijd. Bijlage 2 toont de ontwikkeling van de scores per type regeling.
- ¹¹ Dit wordt nog versterkt door het afnemend gewicht van de forfaitaire opbouw. Bij de invoering van de AOW was besloten dat de jaren vóór 1957 altijd meetellen, ook als men in die tijd geen ingezetene van Nederland was. De cohorten die vanaf 2007 instromen beschikken niet meer over zulke forfaitaire jaren.
- ¹² De OESO heeft onlangs ook een maatstaf voor 'arbeidsmarktzekerheid' voor ontwikkeld. Als we het daaraan afmeten, doet Nederland het goed: de vierde plek in een groep van 34 landen. Dit criterium is echter niet voor een lange periode beschikbaar, en vermengt bovendien arbeids- met inkomenszekerheid. Analytisch kan men die beter scheiden, want de ontwikkelingen gaan niet per se in dezelfde richting. A. Hijzen en B. Menyhert, *Measuring labour market security and assessing its implications for individual well-being* (Paris 2016: Organisation for Economic Co-operation and Development) (<http://dx.doi.org/10.1787/5jm58qvzd6s4-en>).

- ¹³ Hier is versie 1 van de OESO-maatstaf gebruikt. Deze bevat 8 indicatoren voor vaste contracten en 6 voor tijdelijk werk en uitzendarbeid. De protectie bij collectief ontslag blijft hier buiten beschouwing; die is volgens versie 3 van de maatstaf tussen 1997 en 2013 in Nederland echter niet veranderd. Zie D. Venn, *Legislation, collective bargaining and enforcement: Updating the OECD employment protection indicators* (Paris 2009: Organisation for Economic Co-operation and Development). De data zijn afkomstig van <http://www.oecd.org/employment/emp/oecdindicatorsofemploymentprotection.htm>. Gegevens voor 2014 en 2015 werden ontleend aan CPB, *Gevolgen Wet Werk en Zekerheid voor werkgelegenheid* (Den Haag 2013: Centraal Planbureau, p. 6-7).
- ¹⁴ Naar internationale maatstaven ligt de totale werknemersprotectie in Nederland iets boven het gemiddelde. Nederland scoort vooral goed bij de bescherming van reguliere werknemers. In 2008 kwamen alleen Duitsland, Tsjechië, Portugal, Zweden en Slovenië hoger uit. De hoge score bij mensen met een vaste baan ontstaat door de ontslagvergoedingen en de procedurele ontslagbelemmeringen; de opzegtermijn bij individueel ontslag is in ons land verhoudingsgewijs kort. Bij de bescherming van uitzendarbeid komt Nederland rond het gemiddelde uit, maar die van tijdelijke werknemers was in vergelijking met andere landen beperkt. Zie verder C. Vrooman, E. Josten en J.D. Vlasblom, 'Minder ontslagbescherming, meer werkende ouderen?', in: SCP, *Startklaar voor vier jaar; een verkenning van publieke prestaties voor de kabinetsformatie 2012*. (Den Haag 2012: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 81-97).
- ¹⁵ Door de invoering van de WWZ veranderde de bescherming van vaste werknemers op de OESO-indicator per saldo niet; via de UWV-route nam ze toe, via de kantonrechter af. De bescherming van de tijdelijke en uitzendkrachten stijgt met 0,2 punt, vanwege de veranderingen in de ketenbepaling. Voor uitzendkrachten duurt het 5,5 jaar voordat recht op een vast dienstverband ontstaat, veel langer dan bij reguliere tijdelijke werknemers. Dat komt door cao-afspraken over het uitzendbeding (de eerste 78 weken geven geen recht op een vaste aanstelling) en het aantal en de maximale duur van de tijdelijke contracten als dat niet meer van toepassing is (zes contracten in vier jaar). Ten opzichte van de situatie voor de WWZ, toen het uitzendbeding onbeperkt gold, biedt dit theoretisch echter iets meer bescherming. Twee andere WWZ-maatregelen,

de afschaffing van de proeftijd bij tijdelijke contracten en de gelijke behandeling van *payroll*-werknemers, beïnvloeden de scores niet, omdat de gekozen indicatoren hier niet gevoelig voor zijn. In de hier gebruikte versie van de OESO-maatstaven ontbreken de indicatoren omtrent collectieve ontslagbescherming. Voor Nederland zijn die vanaf het eerst beschikbare meetjaar (1997) echter vrijwel stabiel, en bij de WWZ ook niet gewijzigd.

- ¹⁶ Babbie (o.c.) wijst erop dat men bij de constructie van samengestelde maatstaven de componenten in beginsel met gelijk gewicht op moet tellen, tenzij er een overtuigende reden is dat niet te doen. In het hiervoor besproken criterium voor inkomenszekerheid ontbreekt die noodzaak bij de optelling van de bescherming bij de potentiële beroepsbevolking en gepensioneerden. Daar zijn de theoretische bestanddelen steeds gelijk (niveau, duur, dekking en condities); sommige losse indicatoren zijn voor beide leeftijdsgroepen identiek en op dezelfde schaal geplaatst (bijvoorbeeld het niveau van het sociaal minimum). Bij de werkzekerheid zijn de onderwerpen in de maatstaven voor vaste en tijdelijke medewerkers juist heel verschillend, en zijn er geen items die worden gedeeld. Daardoor meten ze in beide gevallen wel de relevante wettelijke bescherming, maar kunnen de scores voor vast en tijdelijk niet zonder meer worden opgeteld om te komen tot een totaalindicator voor arbeidsbescherming. Wanneer een vaste werknemer en een tijdelijke medewerker op de eigen indicatoren de maximale score van zes hebben, kan de arbeidsmarktpositie van de laatste immers nog steeds onzekerder zijn.
- Om hier rekening mee te kunnen houden is een probitmodel geschat met behulp van de gegevens uit het Arbeidsaanbodpanel 2000–2014 van het SCP. De afhankelijke variabele is de kans op werkbehoud bij loontrekkenden, gegeven de contractvorm twee jaar eerder (vast/tijdelijk), gezuiverd voor het effect van voltijd- of deeltijdarbeid. Verder is in het model, dat ontwikkeld werd door dr. J.D. Vlasblom, gecorrigeerd voor de invloed van leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, economische conjunctuur (meetjaar), burgerlijke staat, de aanwezigheid van kinderen tot 12 jaar en de subjectieve gezondheidsbeleving.
- ¹⁷ Volgens de OESO werkte in 1985 slechts één op de twaalf Nederlanders niet in vast dienstverband (7,6%), en was dit in 2014 opgelopen tot ruim één op de vijf van de afhankelijke beroepsbevolking (21,7%). Het aandeel voor 2015 is geschat op basis van een regressievergelijking. Bron: OECD, *Temporary*

employment (indicator), doi: 10.1787/75589b8a-en (geraadpleegd op 4 februari 2016).

- ¹⁸ Opmerkelijk is wel dat het effect van de invoering van de Flexwet in 1999 na weging positief is. Dat komt doordat de dalende protectie van tijdelijke werknemers samenging met een lichte verbetering in de bescherming van degenen met een vaste baan (zie figuur 3), en deze laatste groep weegt zwaarder. Bovendien was 1999 één van de weinige jaren dat het aandeel mensen met een vast contract licht toenam (van 87,2 naar 88,0% in de hier gebruikte OESO-reeks).
- ¹⁹ De werkzekerheid van zelfstandigen hangt af van hun succes bij het binnenhalen van langdurige opdrachten, en van de bereidwilligheid van consumenten en bedrijven om hun waar of diensten te kopen. Het Burgerlijk Wetboek onderscheidt de ‘overeenkomst van aanneming’ (die betrekking heeft op stoffelijke zaken, bijv. de bouw van een huis), de ‘overeenkomst van opdracht’ (het leveren van niet-stoffelijke zaken, bijvoorbeeld door een freelancer) en overige overeenkomsten (franchise, distributie, samenwerking). In beginsel is er in al die gevallen geen sprake van een arbeidsrelatie en dus geen werknemersprotectie. Indien een overeenkomst tussentijds wordt opgezegd – en er geen sprake is van wanprestatie of nietigheid – kan wel recht bestaan op (gedeeltelijke) betaling van het overeengekomen bedrag, of van schadevergoeding. Ook kan bij juridische toetsing achteraf blijken dat er toch sprake was van een arbeidsrelatie, en in dat geval is de werknemersprotectie met terugwerkende kracht van toepassing. In de arbeidsomstandighedenwetgeving kennen zelfstandigen wel enige bescherming: opdrachtgevers zijn verantwoordelijk voor goede werkomstandigheden, en kunnen aansprakelijk worden gesteld voor ongevallen tijdens de uitvoering van de werkzaamheden. Zelfstandigen hebben bovendien inkomenszekerheid via premievrijstellingen, de fiscale zelfstandigenaftrek, aftrekposten vanwege kosten voor de onderneming, afschrijving op apparatuur en bedrijfsmiddelen, het opbouwen van een oudedagsreserve, en voor bepaalde investeringen. Er zijn specifieke vormen van zulke ‘fiscale sociale zekerheid’ voor starters en het midden- en kleinbedrijf.

- ²⁰ Zelfstandigen zijn overigens een zeer diverse groep. Sommigen kunnen deze onzekerheid uitstekend dragen en zouden niet anders willen. Anderen hebben tijdens de achterliggende recessiejaren ervaren hoe onbeschermd hun arbeid is als het tegengit. Zie bijv. E. Josten, J.D. Vlasblom en C. Vrooman, *Bevrijd of bekleemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers* (Den Haag 2014: Sociaal en Cultureel Planbureau).
- ²¹ J. Boelhouwer, M. Gijsberts en C. Vrooman, 'Nederland in meervoud', in: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.). *Vershil in Nederland - Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (Den Haag 2014: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 281-320).
- ²² Dekker en Den Ridder gebruikten eerder vijf items uit dezelfde enquête voor een maatstaf voor politieke onvrede. Die bestrijkt echter minder onderwerpen, en werd door hen niet gekoppeld aan de typologie van de zes bevolkingsgroepen. Zie P. Dekker en J. den Ridder, 'Het politiek-culturele verschil', in: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.). *Vershil in Nederland - Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (Den Haag 2014: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 187-189).
- ²³ De meeste deelconcepten zijn gemeten via afzonderlijke schalen, die zijn geconstrueerd via niet-lineaire principale componentenanalyse. Voor alle variabelen is bij de schaling uitgegaan van een *spline ordinal* meetniveau. De categorie 'weet niet' en item non-respons zijn geïmputeerd met de kwantificaties van de modale antwoordcategorie. Iedere schaal bestaat uit de objectscores op de eerste component, met gemiddelde 0 en standaarddeviatie 1.

De schaal van tekortschietende sociale bescherming ($\alpha=0,75$) bevat de antwoorden op de volgende enquêtevragen (gehercodeerd in dezelfde richting):

- a. 'De solidariteit tussen jong en oud staat onder druk'; zeer mee oneens (1) → zeer mee eens (10);
- b. Wens tot meer eigen/overheidsverantwoordelijkheid: 'Mensen moeten meer verantwoordelijkheid nemen om voor zichzelf te zorgen' (1) → 'De overheid zou meer verantwoordelijkheid moeten nemen om ervoor te zorgen dat iedereen krijgt wat hij nodig heeft' (10);

- c. Gewenste inkomensongelijkheid: 'Verschillen in inkomen moeten groter worden' (1) → 'Verschillen in inkomen moeten kleiner worden' (10);
- d. Gewenste vermogensongelijkheid: 'Verschillen in vermogen moeten groter worden' (1) → 'Verschillen in vermogen moeten kleiner worden' (10).

De schaal over weerstand tegen culturele verschillen (alfa=0,80) is gebaseerd op de enquêtevragen:

- e. 'Verschillen in normen en waarden tussen autochtonen en allochtonen zijn een probleem'; zeer mee oneens (1) → zeer mee eens (10);
- f. 'Verschillen in religie tussen autochtonen en allochtonen zijn een probleem'; zeer mee oneens (1) → zeer mee eens (10);
- g. Allochtonen moeten in Nederland kunnen leven met behoud van hun cultuur of moeten zich aanpassen: 'Behoud eigen cultuur' (1) → 'Geheel aanpassen' (10).

De schaal voor politieke verweerdheid (alfa=0,72) is gebaseerd op de enquêtevragen:

- h. 'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik'; zeer oneens (1) → zeer eens (5);
- i. 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet'; zeer oneens (1) → zeer eens (5);
- j. 'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken'; zeer oneens (1) → zeer eens (5).

De schaal voor het waargenomen falen van de elite (alfa=0,74) is gebaseerd op de enquêtevragen (gehercodeerd in dezelfde richting):

- k. 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de Tweede Kamer?'; alle vertrouwen (1) → geen enkel vertrouwen (10);
- l. 'De elite begrijpt niets van mij'; helemaal mee oneens (1) → helemaal mee eens (10);
- m. 'De elite heeft vooral oog voor haar eigen belangen'; helemaal mee oneens (1) → helemaal mee eens (10);
- n. 'Meestal hebben mensen die tot de elite behoren hun bijzondere positie zelf verdiend'; helemaal mee eens (1) → helemaal mee oneens (10);
- o. Bijdrage van de elite aan de ontwikkeling van het land: 'Door de elite gaat Nederland meer de goede kant op' (1) → 'Door de elite gaat Nederland meer de verkeerde kant op' (10).

Het afwijzen van verdere Europese eenwording is afgemeten aan één enquêtevraag, waarvan de antwoorden als standaardscores zijn uitgedrukt: p. Instemming of afwijzing van verdere Europese eenwording: 'Europese eenwording moet verder' (1) → 'Europese eenwording is al te ver' (10).

Een factoranalyse gaf aan dat de deelschalen en het losse 'Europese' item te herleiden zijn tot één onderliggende dimensie; vanaf de tweede factor is de eigenvalue kleiner dan 1. De samenvattende schaal voor maatschappelijk ongenoegen is geconstrueerd door de scores op de vijf deelaspecten op te tellen en te standaardiseren. Ze heeft een goede betrouwbaarheid (alfa=0,73), die niet kan worden verbeterd door één van de onderdelen weg te laten.

In een afzonderlijke factoranalyse is nagegaan of het maatschappelijk ongenoegen verband houdt met de *Schwartz Human Values*, waarover in de SCP-enquête een aantal vragen was opgenomen (S.H. Schwartz, 'An overview of the Schwartz theory of basic values', in *Psychology and Culture* (2012:1; <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>)). Dat blijkt niet het geval. De waarden universalisme, traditionalisme, macht, prestatiegerichtheid en hedonisme hangen wel enigszins samen met de zes bevolkingsgroepen (zie Boelhouwer, Gijsberts en Vrooman, o.c., p. 303-304), maar in de additionele factoranalyse belanden deze items op afzonderlijke dimensies, los van het maatschappelijk ongenoegen zoals dat hier werd gemeten.

24. Onder de gevestigde bovenlaag en de comfortabel gepensioneerden zijn nauwelijks niet-westerse migranten en heeft het weinig zin onderscheid te maken naar etnische herkomst. Bij de jongere kansrijken en de werkende middengroep komen ze wel voor. In beide bevolkingsgroepen is het maatschappelijk ongenoegen onder de niet-westerse migranten iets groter dan bij de autochtonen. Het is veruit het laagst bij de westerse migranten; vermoedelijk gaat het hier deels om *expats* en kenniswerkers met een kosmopolitische oriëntatie.
25. Het verschil tussen de autochtonen en niet-westerse migranten aan de onderkant doet zich voor bij vrijwel alle vormen van ongenoegen waar de schaal op is gebaseerd. De enige uitzondering betreft de onzekere werkenden op het deelaspect 'falen van de elite', waar migranten hoger

scoren dan autochtonen. Het contrast in het maatschappelijk ongenoegen kan dus niet worden herleid tot een geringere weerstand tegen culturele verschillen bij de niet-westerse migranten. De uitkomsten houden overigens niet in dat er geen maatschappelijke ongenoegen onder migranten zou zijn. Dat richt zich echter op zaken die niet in de maatstaf zijn opgenomen, zoals discriminatie op de arbeidsmarkt, het niet erkennen van de eigen waarden en normen, en als beledigend of racistisch ervaren Nederlandse tradities, zoals Zwarte Piet (zie J. Dagevos en W. Huijnk, 'Segmentatie langs etnische grenzen' in: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.). *Vershil in Nederland - Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (Den Haag 2014: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 251-280).

De gevonden verschillen in maatschappelijk ongenoegen kunnen evenmin worden teruggebracht tot de uiteenlopende opleidingsniveaus van de bevolkingsgroepen. De correlatie van de combinatie van de zes bevolkingsgroepen en etnische herkomst met het maatschappelijk ongenoegen is 0,42. Als we opleiding toevoegen aan de analyse daalt die correlatie naar 0,30. Dat is echter sterker dan de gecontroleerde samenhang met het opleidingsniveau (0,21). Door het laatste kenmerk op te nemen stijgt de multiële correlatie slechts licht, tot 0,45.

- ²⁶ Mensen zijn gerekend tot de groep met 'veel ongenoegen' bij een score van 0,62 en hoger. Deze grenswaarde is gelijk aan de waarde die een fictieve respondent op de schaal van maatschappelijk ongenoegen bereikt, wanneer deze op de onderliggende zestien vragen in alle gevallen een 4 invult bij de 5-puntsitems en een 8 bij de 10-puntsitems. De percentages tellen niet op tot 100 omdat de westerse migranten binnen de onzekere werkenden en het precariaat niet in de figuur zijn weergegeven. Die vormen 6% van de misnoegde groep.
- ²⁷ Uitkeringsafhankelijkheid is theoretisch een ander te verklaren kenmerk dan werkloosheid. Bij het eerste zijn vaak ook andere criteria dan baanloosheid in het geding (bijvoorbeeld omdat een slechte gezondheid een noodzakelijke voorwaarde voor een arbeidsongeschiktheidsuitkering is), en niet iedere werkloze komt voor een uitkering in aanmerking. Het gedragsregime verschilt doorgaans per type regeling (bijv. bijstand of WW), evenals de actoren en hun onderlinge betrekkingen. Zie verder de modellen van regelgestuurde socialezekerheidsinteracties in J.C. Vrooman, *Rules of*

Relief; Institutions of social security, and their impact (The Hague 2009: The Netherlands Institute for Social Research|SCP, p. 143–182).

- ²⁸ Voor de netwerkkenmerken in de figuur zijn de volgende indicatoren gebruikt:
- *Instrumenteel netwerk*: aantal mensen met een invloedrijk beroep dat men persoonlijk kent (buiten hun werk om), i.c. burgemeester, lid Tweede Kamer, directeur groter commercieel bedrijf, hoge ambtenaar, professioneel kunstenaar;
 - *Steunnetwerk, omvang*: aantal contacten met familieleden (buiten de eigen huishouding), vrienden en goede kennissen, burens en buurtbewoners;
 - *Steunnetwerk, kwaliteit*: aantal mensen met wie men de afgelopen zes maanden belangrijke persoonlijke zaken besprak (exclusief huisgenoten en professionele hulpverleners);
 - *Steunnetwerk, geslotenheid*: aantal mensen met wie men belangrijke persoonlijke zaken besprak en die elkaar kennen.

De indeling naar werk en uitkering is gebaseerd op de voornaamste inkomensbron volgens de CBS-registratie. Niet opgenomen in de grafiek zijn westerse migranten met een werkloosheids- of bijstandsuitkering; andere uitkeringsontvangers (arbeidsongeschiktheid, prepensioenen, nabestaandenuitkering); gepensioneerden; studenten; en niet-uitkeringsgerechtigden.

- ²⁹ Theoretisch kan dit worden verklaard door de uiteenlopende mogelijkheden van etnische groepen om binnen de ontvangende samenleving hulpbronnen te mobiliseren. Smith suggereert bijvoorbeeld dat etnische groepen in de VS niet uitsluitend in cultureel opzicht verschillen. De laatst aangekomenen hebben tijd nodig om binnen hun nieuwe gemeenschap netwerken op te bouwen en daarbinnen *resources* te genereren. In de VS zijn de *Hispanics* daardoor in het nadeel, wat zich vertaalt in een slechtere arbeidsmarktpositie. S. S. Smith, 'Mobilizing social resources: Race, ethnic and gender differences in social capital and persisting wage inequalities', in *The Sociological Quarterly* (2000: 4, p. 509–537).
- ³⁰ Uit het *Sociaal en Cultureel Rapport 2014* bleek overigens dat er ook binnen de groep werkenden verschillen zijn in de omvang van hun netwerken. Het sociaal kapitaal van de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken is

groter dan dat van de werkende middengroep en de onzekere werkenden.
Vergelijk Boelhouwer, Gijsberts en Vrooman, o.c., p. 314-315.

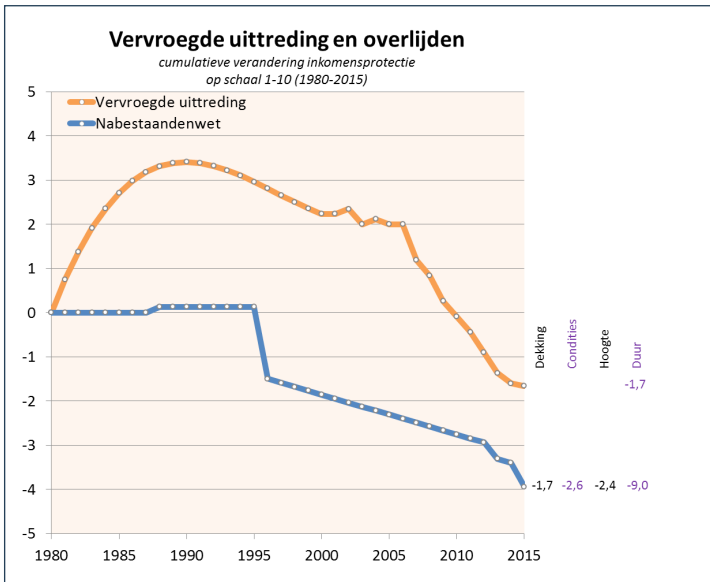
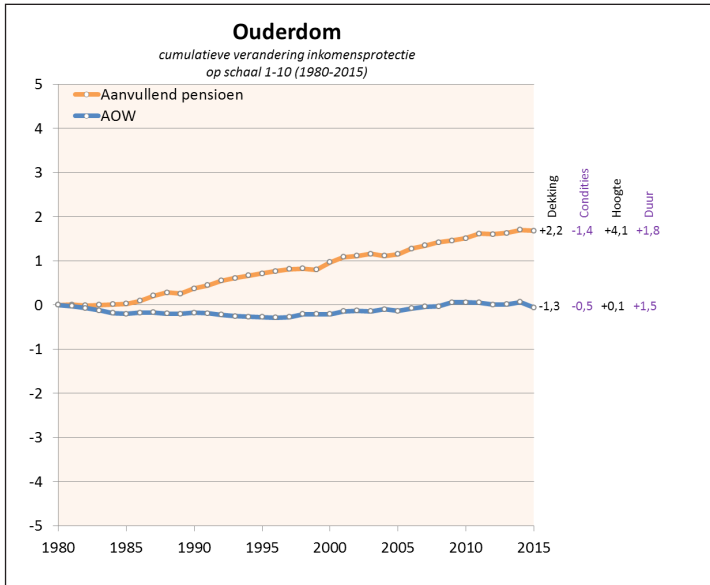
- ³¹ W. Huijnk, M. Gijsberts en J. Dagevos, *Jaarrapport Integratie 2013* (Den Haag 2014: Sociaal en Cultureel Planbureau); M. Gijsberts, W. Huijnk en R. Vogels (red.), *Chinese Nederlanders; Van horeca naar hogeschool* (Den Haag 2013: Sociaal en Cultureel Planbureau).

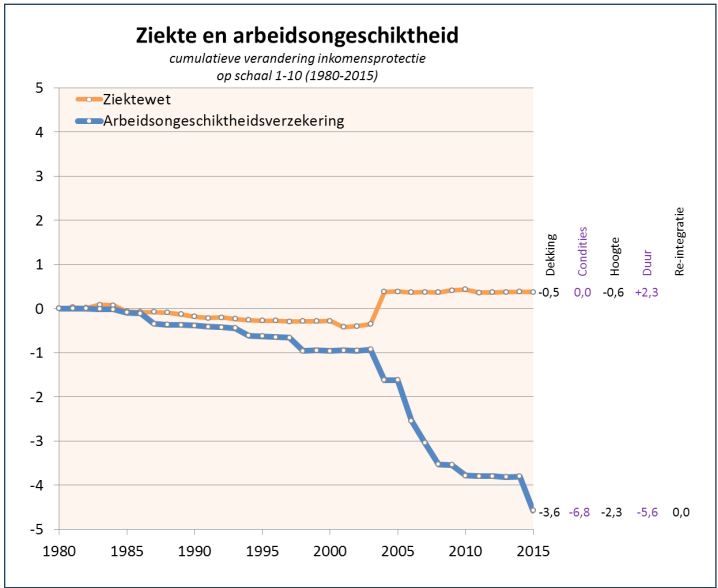
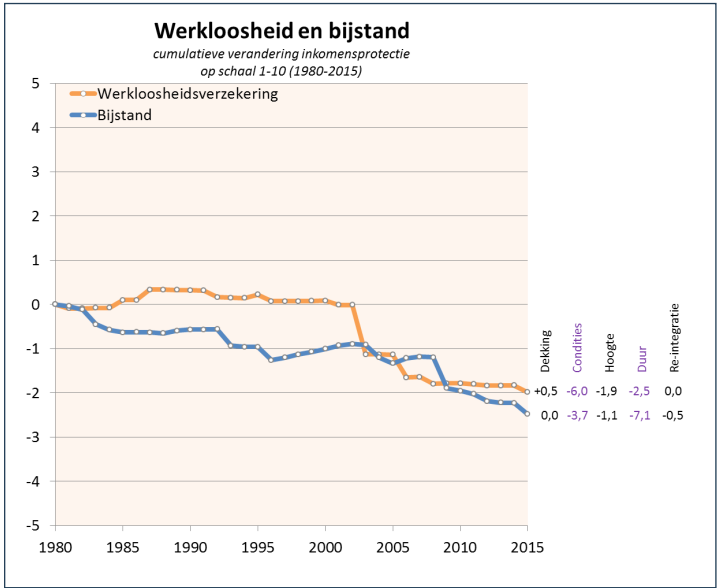
Bijlage 1 Indicatoren voor inkomensprotectie

Regeling	Aspect	#	Indicator	
AOW	Dekking	1	Aandeel ontvangers met een niet-gekorte AOW	
	Voorwaarden	2	Leeftijdsvorait i.v.m. jaren vóór invoering AOW (1957)	
	Hoogte	3	Sociaal minimum alleenstaande 65+ (bestedbaar inkomen, in constante prijzen)	
		4	Sociaal minimum paar 65+ (bestedbaar inkomen, in constante prijzen)	
		5	Toeslag partner <65 jaar	
	Duur	6	Verwachte levensduur M/V vanaf pensioenleeftijd	
Aanvullend pensioen	Dekking	7	Aandeel 65+ met aanvullend pensioen	
	Voorwaarden	8	Aandeel eindloonregeling/anders (structureel inkomenseffect bij standaardwerknemer)	
	Hoogte	9	Bedrag aanvullend pensioen bij ontvangers (in constante prijzen)	
	Duur	10	Verwachte levensduur M/V met arbeidsverleden vanaf pensioenleeftijd	
Werkloosheidsverzekering	Dekking	11	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)	
	Voorwaarden	12	Arbeidsverledeneis voor de initiële loongerelateerde uitkering	
		13	Criterium voor passende arbeid	
		14	Initieel uitkeringspercentage werknemer 25 jaar met 5 jaar arbeidsverleden	
	Hoogte	15	Initieel uitkeringspercentage werknemer 40 jaar met 20 jaar arbeidsverleden	
		16	Initieel uitkeringspercentage werknemer 58 jaar met 38 jaar arbeidsverleden	
		17	Gemiddelde netto vervangingsratio ten opzichte van doorsnee werknemer (2 huishoudentypen)	
	Duur	18	Maximum dagloon in constante prijzen	
		19	Maximale uitkeringsduur werknemer 25 jaar met 5 jaar arbeidsverleden	
		20	Maximale uitkeringsduur werknemer 40 jaar met 20 jaar arbeidsverleden	
		21	Maximale uitkeringsduur werknemer 58 jaar met 38 jaar arbeidsverleden	
		22	Re-integratiebudget per werkloosheidsuitkering in constante lonen	
Bijstand	Dekking	23	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)	
	Voorwaarden	24	Vrijlatingsbedrag vermogenstoets in constante prijzen	
		25	Criterium voor geschikte arbeid	
		26	Groepen met vrijstelling arbeidsplicht (vanwege ouders, jonge kinderen, mantelzorg)	
	Hoogte	27	Aantal geldend van 10 overige condities (registratie; solliciteren; taal; gedrag; kleding; verhuisplicht etc.)	
		28	Sociaal minimum alleenstaande 65- (bestedbaar inkomen, in constante prijzen)	
		29	Sociaal minimum paar zonder kinderen 65- (bestedbaar inkomen, in constante prijzen)	
		30	Sociaal minimum eenoudergezin met kinderen 65- (bestedbaar inkomen, in constante prijzen); 1-3 kinderen	
		31	Sociaal minimum paar met kinderen 65- (bestedbaar inkomen, in constante prijzen); 1-3 kinderen	
		32	Woningdelers/kostendelersnorm (als % van het minimumloon; gemiddelde voor huishoudens van 2-6 personen)	
	Duur	33	Maximum aantal jaren reguliere bijstandsuitkering voor jongeren 16-30 jaar	
	Re-integratie	34	Re-integratiebudget per bijstandsuitkering in constante lonen	
	Ziektewet	Dekking	35	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)
		Hoogte	36	Gemiddelde netto vervangingsratio ten opzichte van doorsnee werknemer (2 huishoudentypen)
37			Maximum dagloon in constante prijzen	
Duur		38	Maximum aantal jaren reguliere ziektewetuitkering	
		39	Maximum aantal jaren loondoorbetaling door werkgever	
Arbeidsongeschiktheid	Dekking	40	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)	
	Voorwaarden	41	Aandeel WSW-dienstverbanden als % van de beroepsbevolking	
		42	Arbeidsongeschiktheids criterium	
		43	Arbeidsverledeneis voor de initiële loongerelateerde uitkering bij niet-volledige arbeidsongeschiktheid	
	Hoogte	44	Middelentoets voor minimumuitkering	
		45	Hoogte loongerelateerde uitkering bij volledige arbeidsongeschiktheid in constante prijzen	
		46	Hoogte loongerelateerde uitkering bij partiële arbeidsongeschiktheid in constante prijzen; gemiddeld over klassen	
		47	Hoogte minimumuitkering bij volledige arbeidsongeschiktheid (AAW, Wajong, WAZ)	
		48	Hoogte minimumuitkering bij partiële arbeidsongeschiktheid; gemiddeld over klassen (AAW, Wajong, WAZ)	
	Duur	49	Maximum dagloon in constante prijzen	
	Duur	50	Maximale duur voor initiële loongerelateerde uitkering bij niet volledig en niet duurzaam arbeidsongeschikten	
	Re-integratie	51	Re-integratiebudget per arbeidsongeschiktheidsuitkering in constante lonen	
	Vervroegde uittrekking	Duur	52	Verskil tussen officiële pensioenleeftijd en gemiddelde uittrekkingsleeftijd (mannen)
Nabestaanden	Dekking	53	Score op ladder van potentiële doelgroep (18 posities)	
		54	Dekking (half)wezen	
	Voorwaarden	55	Criterium voor beëindiging vanwege verandering van leefvorm (trouwen, samenwonen)	
		56	Middelentoets	
	Hoogte	57	Hoogte uitkering alleenstaanden met kinderen <18	
		58	Hoogte uitkering alleenstaanden zonder kinderen	
		59	Hoogte uitkering kostendelers met kinderen <18	
	Duur	60	Verskil tussen officiële pensioenleeftijd en leeftijdsongergrens voor recht bij alleenstaanden zonder kinderen	

Gewicht	Bron
1,00	Sociale Verzekeringsbank
1,00	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,48	CBS (opgave)
0,48	CBS (opgave)
0,05	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
1,00	CBS; eigen berekening
1,00	CBS (Inkomenspanelonderzoek)
1,00	DNB; SER; eigen berekening
1,00	CBS (Inkomenspanelonderzoek)
1,00	CBS; eigen berekening
1,00	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,50	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,50	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,20	OECD
0,20	OECD
0,20	OECD
0,20	OECD
0,20	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,33	OECD
0,33	OECD
0,33	OECD
1,00	Begroting Ministerie SZW; De Koning (2010); eigen berekening
1,00	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015
0,25	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,25	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,25	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,25	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,20	CBS (opgave)
0,20	CBS (opgave)
0,20	CBS (opgave)
0,20	CBS (opgave)
0,20	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
1,00	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
1,00	Begroting Ministerie SZW; De Koning (2010); eigen berekening
1,00	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,50	CWED
0,50	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015
0,50	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015
0,50	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015
0,50	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,50	CBS; SER
0,33	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,33	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,33	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,20	Kroniek van de sociale verzekeringen; eigen berekening
0,20	Kroniek van de sociale verzekeringen; eigen berekening
0,20	Kroniek van de sociale verzekeringen; eigen berekening
0,20	Kroniek van de sociale verzekeringen; eigen berekening
0,20	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015
1,00	CPB; Kroniek van de sociale zekerheid; eigen berekening
1,00	Begroting Ministerie SZW; De Koning (2010); eigen berekening
1,00	CBS
0,50	Rechtsorde database; Maxius database; De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015; eigen berekening
0,50	Sociale Verzekeringsbank
0,50	Kroniek van de sociale verzekeringen; eigen berekening
0,50	Kroniek van de sociale verzekeringen; eigen berekening
0,33	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015
0,33	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015
0,33	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015
1,00	De kleine gids voor de Nederlandse sociale zekerheid, 1980-2015

Bijlage 2 Veranderende inkomensprotectie in sociale zekerheidsregelingen

Dr. J.C. Vrooman

Dr. J.C. (Cok) Vrooman is hoofd van de onderzoeksector Arbeid en Publieke Voorzieningen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. Hij behaalde zijn doctoraal sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en promoveerde in 2009 aan de Universiteit van Tilburg (beide cum laude). Zijn proefschrift *Rules of Relief* bevat een theoretische en landenvergelijkende analyse van de instituties van de sociale zekerheid. Hij was redacteur van *Een beroep op de burger* en *Vershil in Nederland* (Sociaal en Cultureel Rapport 2012 - 2014) en van de reeks *Armoedemonitor/Armoedesignalement*. Verder publiceerde hij over arbeidsmarktvragestukken, pensioenen, de verzorgingsstaat, sociale uitsluiting en opvattingen over collectieve regelingen. De bijzondere leerstoel 'Sociale Zekerheid en Participatie' is bij de Universiteit Utrecht ingesteld door Stichting Instituut Gak.